

821.511.141.09”1910”

Roginer Oszkár

Újvidéki Egyetem, BTK, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
 roginer@nadlanu.com

IRODALMI DIVATOK 1910-BEN

Literary Trends in 1910

A tanulmány a száz évvel ezelőtt divó irodalmi áramlatokat boncolgatja, azon kánonformáló irodalmi folyóiratok tükrében, amelyek a német, a magyar és a szerb irodalmi hagyományok sarkkövévé lettek. Az 1910-es év antologikus darabokat adott mindezen irodalmaknak, mégpedig egy olyan fáziseltolódási folyamat részeként, amelyen belül kifejezésre juthattak az irodalmak sajátos ízei – a másságok és az egyezések egyaránt. Amikor a német nyelvterületen már az expresszionizmus bontogatja szárnyait, a magyar és szerb irodalmakban az esztéta-modernség, valamint a parnasszista-szimbolista líra modellálja az ízlést. A tanulmány elsősorban a lírai gyakorlattal foglalkozik, de ahol szükséges, egyéb műnemekre is kitér.

Kulcsszavak: líra, esztéta-modernség, parnasszo-szimbolizmus, expresszionizmus, német, magyar, szerb irodalom, fáziseltolódás

Sajátos érzés ráébredni arra, hogy száz év távlatra mennyire szét képes feszíteni a kereteket. Összegzéskor elmerengünk, s a számadás sokszor távolabbra tép, mint azt eredetileg képzeltük. A csonkoló horizontok sántán kitágulnak: tér és idő szinte egymásért versengve veti el mankóját. Magához vonz a százas mérföldkő, mi lassan körültekintünk, átítat a dohszagú távollét, s holdudvarából már a kiutat sem látjuk. Száz éve 1910-et írtunk...

Írásom apropóját többek között két német nyelvű expresszionista folyóirat centenáriuma szolgáltatja; 1910-ben Innsbruckban, a Ludwig von Ficker szerkesztésében induló *Der Brenner*, valamint ugyanezen évben a berlini *Herwarth Walden Der Sturm* első évfolyamának első száma kerül ki frissen a nyomdából. A kor irodalmi divatjainak fáziseltolódásait a magyar olvasói ízlés hegemoniáját élvező *Nyugat*, és a Belgrádban, 1901–1941 között megjelenő *Srpski književni glasnik* tükrében görditem végig. Tanulmányomban elsősorban a lírai összképre, költők tipológiai fáziseltolódásaira, árnyalataiban változó versírási módszerekre, líraesztétikai elvekre összpontosítok. Górcső alá veszem a fent felsorolt folyóiratok 1910-es számait, és kiemelem azokat a különbségeket és egymással megegyező jelenségeket, amelyek rányomták bélyegüket az egész évre.

Egy folyóirat indulása mindig egy igényre – ez esetben ízlésre – való válasz is (megszűnése szintúgy, kivéve, ha anyagiakról van szó), egy már a(z) (el)hall-

gatásra képtelen kielégülés/kielégítés transzparens dinamikáját rejtegeti. Ilyen értelemben az irodalmi folyóirat nem légüres térben tenyészik: hatások érik, és maga is hatásokat generál, bizonyos értelemben nevelő erővel is bír, és ezek az erővonalak messzire elgyűrűznek, így egy évszázadra rá, mi magunk is sokszor meglepő csomópontokba, ismerős nevekbe gabalyodunk.

A *Der Brenner* c. folyóirat például Desider Kosztolányitól novellákat közöl (*Großvater*¹, *Morgen im Stadtwäldchen*²...), a *Srpski književni glasnik* pedig Hofmannsthalól verset (*Balada o spoljašnjem životu*³), valamint az 1910 márciusában, a *Wiener Secession*ban megrendezett Ivan Meštrović-kiállításról, a *Nyugat* lapjain Fémes Beck Vilmos, a *Srpski književni glasnik*ban pedig dr. Milan Čurčin ír beszámolót.

Német nyelvterületen 1910-ben már forrong az avantgárd irodalmi-művészeti közélet, ugyanekkor utóéletét éli, egyben lassan ki is látszik merülni a századfordulás lírai szépségelv. Igaz, Rilke *Duinói elégiái* majd csak ezután íródnak, Hofmannsthal is még nagyban írja *Dramulettjeit* és *Lustspieljeit*, Stefan George majd csak 1928-ban adja ki a *Das Neue Reich* c. kötetét, de ezek mind-mind az életművek kései szakaszaihoz tartoznak. A levegőben megannyi induló hullám gyűrűzik tova, és a *Der Brenner* az egyik folyóirat, amely már a kezdetek kezdetén teret enged Georg Trakl és Theodor Däubler lírájának.

„Ich kenne die Zähne der Hunde,
In der Wind-ins-Gesicht-Gasse wohne ich,
Ein Sieb-Dach ist über meinem Haupte,
Schimmel freut sich an den Wänden,
Gute Ritzen sind für den Regen da.”⁴

A folyóiratok kulturális kontextusa az egymásra halmozódó évgyűrűkkel megsokszorozza perspektíváit is. A légüres teret meghazudtoló aktív kultúr- és irodalomszervezés egy olyan közéleti igényre vall, amelyet még mai szemmel nézve is kimagasló teljesítménynek tekinthetünk. A *Der Sturm*mal szoros együttműködésben Kandinszkij és a köréje gyűlt képzőművészek Münchenben létrehozzák a *Der Blaue Reiter* elnevezésű, azóta epikussá lett csoportot; megalakul a *Sturmbühne*, amely azóta is az expresszionista színpad egyik legfontosabb folyóiratának számít. A felolvasóestek közül a korai expresszionizmus első berlini kifejezőit, a *Der Neue Club* elnevezésű csoportosulást kell megem-

¹ DER BRENNER, 1913–14./4. Jahr, 2.Heft

² DER BRENNER, 1913./3. Jahr, 16.Heft

³ SRPSKI KNJIŽEVNI GLASNIK, 1912./1., sveska 12.

⁴ EHRENSTEIN, ALBERT: *Wanderers Lied*, In: *Die Fackel*, 1910./11. Jahr, 296–297. Heft

litenünk. Ezek mellett természetesen még olyan antológiákról is szót kell ejteni, mint a *Brenner-Jahrbuch*, a *Sturmabende*, a *Menschheitsdämmerung*, továbbá még sok más, de ezeket már évekkal később adják ki.

1910-ben jelenik meg a *Die Fackel* c. bécsi folyóiratban a magyar zsidó családból származó Albert Ehrenstein korai expresszionista költő tollából a *Wanderers Lied* c. vers. Az önmagukban álló, autonóm versmondatok, a szét-szabdalt versbeszéd, a látszólagos befejezetlenség és az egyre fokozódó zaklatottság az expresszionizmus iskolapéldájává teszik a művet. Ebben az évben írja meg Georg Heym a hasonlóan borongós hangulatú *Der Gott der Stadt* c. versét, amely már nem kizárólag a személyes megsemmisülésről, hanem egy egyre szélesedő térben a városnak mint romlandó civilizációs tereumnak az elpusztulásáról szól. Ebben az értelemben szólunk kell még Jakob van Hoddisről is, aki 1911-ben már a világ végéről ír (*Weltende*).

A *Nyugat* ugyanekkor nem lépi át az avantgárd határát. Mára már nagy magyar klasszikusoknak számító műveket közölt folytatásokban, amelyek szilárdan gyökeret vertek a századforduló szimbolista, naturalista, szecessziós diskurzusában. A folyóirat megmarad a polgári ízlés és ízlésítélet keretein belül, nem vállalkozik vakmerő hadműveletek lebonyolítására, sőt, bizonyos értelemben el is sáncolja magát. Babits *Futurizmus*⁵ c. kritikájában eléggé elmarasztaló véleménnyel illeti Paolo Buzzi *Aeroplánok* c. verseit, úgyszintén Marinetti második futurista kiáltványát tartalmazó kötetet, nem látván benne osztrákellenességen, vidéki dilettantizmuson, tematikai kopottságon, lírai közhelyeken és Nietzschepigonizmuson kívül semmit. Az 1910-es *Nyugat*-számokban Ady Endre: *Minden titkok versei*, Cholnoky Viktor: *Az alerion-madár vére*, Móricz Zsigmond: *Sárárany*, és hasonló, ma már a kánon vitathatatlan részéhez tartozó művekre bukkanhatnak az olvasók.

„Másként halálos csend és néma untság.
Poros akác-sor, vakolatos utcák,
petróleumlámpák és nyugalom,
üveggolyók a kertés udvaron.”⁶

Az év egyik érdekessége, hogy először 1910-ben arat osztatlan sikert Kosztolányi Dezső, a *Nyugat* lapjain, majd többedmagával, végül a kötetben megjelent *A szegény kisgyermek panaszai*⁷ c. szimbolista-szecesszionisztikus versciklusa. A ciklus a huszadik század folyamán a magyar líra egyik remekművévé nőtte ki

⁵ NYUGAT 1910/7.

⁶ KOSZTOLÁNYI DEZSŐ: *A szegény kisgyermek panaszai*, In. *Nyugat*, 1910/7. szám

⁷ NYUGAT, 1910/7.

magát, gazdag belföldi és külföldi recepciója szinte világirodalmi rangra emelte. Az 1910-es esztendő olvasói szemmel láthatóan követik a fáziseltolódások diktálta tempót. A versek sajátosan hullámzó sorai eltérnek a francia és német mintáktól, és bár ott már kifáradt a századfordulós irodalmi stílus, ez a ciklus mintapéldánya a Magyarországon még javában divatos esztéta-modernségnek. A szecessziós ornamentika sok szótagos rímeinek kiaknázása szinte idegen (bizonyos értelemben lehetetlen) a francia, angol és német nyelvű irodalmakban. Ugyanakkor érdekes az erőteljes Freud-hatás, amely Kosztolányinál a gyermekkor felidézésével, a német expresszionistáknál pedig érdekes módon az Ödipusz-komplexusban csúcspontot ér el. Az elkülönböződés legszembeütőbb ismérve a perspektívák ellentétes iránya, hiszen míg a magyar irodalomban továbbélő esztétizáló írásmód objektív akar lenni a legszubjektivebb dologban is, addig a német expresszionisták (és a többi avantgárd irányzat) a legközömbösebb dolgot is személyesen látják.

A két irodalmi korszak közötti alapvető különbség a mimetikus-antimimetikus írásmód konzekvens használata. A *Der Brenner*-ben publikáló Trakl még a tájat, helyzeteket, harcteret, utcákat tematizáló verseiben is egy szélsőségesen személyes szita szűrőjét alkalmazza – nála még a természet is társadalmi, lélektani konnotációkkal bővül. Az 1910-ben, a *Nyugat*-ban publikálók szövegeit viszont még a naturalizmusnak szikével metszett, részletes, természettudományos pontosságá fémjelzi, és megjelennek bennük a Kosztolányi-, Tóth Árpád-, Babits-, Juhász Gyula-féle szecessziós minták. Amíg a *Der Sturm*-ban csupa mozgás, csupa ige és főnév, csupa emblematikus megelevenítés, csonkolás a vers, addig a *Nyugat* hemzseg a hangulatfestő és hangutánzó szavaktól, árnyaló melléknévektől és dús, telített mondatoktól. A metaforák hasonlító és hasonlított közötti feszültségét organikust, természetet, évszakot konnotáló szavakkal teremtik meg, a nyelvi játékban, szemünk előtt elevenednek meg az elvont élettelen tárgyak. A szövegekből szinte kiolvasható – akár Rilkenél a klasszicizáló hagyomány – az esztétizmuson átszűrött népművészet. A cél azonos, és a minták is, csak az idő fogyásával a külön utak megszűnnek párhuzamosak lenni.

A *Srpski književni glasnik* 1910-es száma a lassan tovaryúrozó irodalomtörténeti korok érdekes esete. A délszláv irodalmak fáziseltolódási tendenciája, keletnek és nyugatnak együttes hatása, az esztétikum és politikum keveredése az európai irodalom érdekes színterjévé teszi a korpuszt. Az 1910-es szám keresztmetszetét adja annak a szerb irodalmi ízlésnek, amely érdekesen ötvözi a nyugati verselési formákat a romantikán áthagyományozott hazafias érzelmekkel. A szerkesztéspolitika egyrészt a külföldi (elsősorban francia) irodalmi mintákra alapoz, másrészt párhuzamosan közöl hazai és külföldi alkotókat. Rovatait illetően kevésbé rendszeres jelleggel irodalmi, színházi, tudományos, politikai szemlét is tartalmaz, de elsősorban irodalmi lap. Korának irodalmi lapja, amely

zömében szerb írók, költők, írásait közli, de olyan nevekre is bukkanunk, mint Lou Andreas-Salomé, D.G. Rosetti, Csehov, Heine vagy Nietzsche.

„Kandilo i sad pred ikonom tinja,
I sad je pozno predbožićnje doba;
Al gluha jama sad je moja soba,
A ja list sveo pod bjelinominja.”⁸

Amint fõntebb láthattuk, az információáramlatok már akkor a fordításirodalom és a kapcsolattörténeti vonatkozások sokaságát szolgálták (Meštrović), viszont sokszor egymást taszító tendenciával. Amíg a *Nyugatban* megjelent tanulmány a szobrokat a kor esztétikai-művészeti mércéjéhez viszonyítja, addig a *Srpski književni glasnik* – több helyen is, és ez mai szemmel még érdekesebb, horvát szobrászról lévén szó – a tárlat nemzeti jellegét, történelmi ihlettségét emeli ki.

Az imént felsorolt nevekbõl többek között kitetszik, hogy nem a kortárs világirodalmi alkotásokon van a hangsúly, Heinétõl például a *Loreleit*⁹ választják, egy verset, amely közel kilencven évvel azelõtt íródott. A kor szerbiai irodalmi gyakorlata sem ömlik bele az avantgárd áramlatokba – ez majd csak a világháború után történik meg, ahogy Magyarországon is –, a szerkesztõk viszont ugyanazzal a prófétai szereppel bíztattak meg, mint a *nyugatosok*. A századforduló és az elsõ világháború között a szerb, sõt tágabb értelemben a délszláv írók az orosz realisták helyett a francia parnasszistákra és szimbolistákra néznek fel. A folyóirat európai irodalmi értékeket hivatott közvetíteni akkor is, ha ezek az értékek – átadván már helyüket egy új nemzedéknek – Európában már kikerülnek a kortárs esztétikai gondolkodásból.

Az 1910-es éveknek – a magyar irodalomhoz hasonlóan (*A szegény kisgyermek panasza*) – a szerb irodalomban is van egy antologikus darabja. A *Srpski književni glasnik* tárja az olvasók elé, Aleksa Šantić *Pretprazničko veče*¹⁰ címû elégiájáról van szó. Érdekesmód, ez a hosszú vers is gyermekkori reminiscenciákból, egykori boldog karácsonyok meleg családi hangulatából táplálkozik. Šantić viszont nem a kifejlett modern szerb irodalom képviselõje, inkább egy Ady-féle irodalmi jelenség, amely a távoli – Csontváry-képeket felidézõ – Mosztárból zár le és indít el egy új irodalmi gondolkodást. A gyermekkori emlékekbe való alámerülés nem olyan analizáló, problematikus eseményeket tematizáló, mint Kosztolányinál, aki szinte kitapinthatóan freudiánus módszerekkel nyúl a személyes anyaghoz. Šantić inkább egy abszolút múltba, egy rég

⁸ ŠANTIĆ, ALEKSA: Pretprazničko veče, In. *Srpski Književni Glasnik*, 1910/1., Sveska 1.

⁹ SRPSKI KNJIŽEVNI GLASNIK, 1909/1., Sveska 9.

¹⁰ SRPSKI KNJIŽEVNI GLASNIK, 1910/1., Sveska 1.

letűnt kor távoli, bukolikus díszletébe olvasztja az eseményeket, és amelynek alapelemeiben még jelenségszerűen (és az ebben a versben szépen látszik) tovább él a későromantika, akárcsak Ady esetében.

A folyóirat segítségével, száz év elmúltával, rálátásunk van a kor szellemi és esztétikai áramlataira. Érdekesek az egyetlen számon belüli ellentétes lírai szerepek: Milan Rakićtól a *Prelazno pokoljenje*¹¹, Mirko Korolijetól pedig a *Srpske crkve i manastiri*¹² c. verseket közlik, az egyik a téves korba való beleszületést pesszimizmusba oltja, a másik pedig a néhai nemzeti nagyságokhoz, eseményekhez, helyszínekhez szökik a jelen elől. A folyóirat helyet szorít a külföldi mintákra tekintő Rakićnak, valamint a szerb irodalomban oly honos, *Korolije*-féle, romantikából átmentett harcias hazafiságnak egyaránt. Régi korok dicsősége és a jelenkor tétlen tespedtsége között feszíti ki buzdító ellentéteit Božidar Purić is a *Sablja rđa*¹³, és a *Pesma o našoj pesmi*¹⁴ c. versekben. Bizonyos értelemben úgy is fogalmazhatunk, hogy a tizenkilencedik századi harcias nemzeti tematika él tovább e versekben, csak egy újabb, „nyugat-európaibb” parnasszista-szimbolista köntösben. A magyar lírában is létezik egy kanonizált nemzeti vonal, amelyet elsősorban Ady képvisel, de ez az ő részéről inkább bíráló, mintsem dicsőítő hangú. Ehhez az ifjú nemzedékhez tartozik továbbá az enyhén proletár kicsengésű Nestor Žučni¹⁵ és Rikard Nikolić¹⁶ is. Amint láthatjuk, a lap, ha egy kis késéssel is, de követi a világirodalmi esztétikai normákat, a politikai áramlatokat illetőleg viszont a legellentmondásosabb pólusok képviseltetik magukat. A huszadik század eleji ideológiai mozgásnak minden árnyalata jelen van: a lírában, prózában, nemzeti színjátszásban, tudományos értekezésekben fontos helyen szerepel a nyelv, a történelem és a széttagolt, több államalakulatban élő nemzet majdani Balkáni Konföderációja, de ugyanilyen intenzitással írnak proletariátusról, Marxról, Engelsről, megjelennek már a munkássorsot tematizáló versek is és hasonlók.

Száz év távlatából talán zsúfoltnak tűnik ez az 1910-es év, telítettnek, töménynek, fontosnak... Talán az is volt, de nem ezért tekintettük át, hanem hogy az időbeli párhuzamban megegyező és eltérő vonásokat állapítsunk meg. Fontos viszont megjegyeznünk: egyik sem jobb vagy rosszabb – csak *más*. Érdekes, hogy a francia mintára íródott *nyugatos* lírába hogyan épülnek bele a freudi pszichoanalitikus tanok, ugyanakkor ehelyett a modern szerb líra a nemzeti szolidaritásnak ad elsőbbséget. Német nyelvterületen az első világháborút megelőző évek egy új művészeti hozzáállást, esztétikai normatívát, beszéd-, sőt gondolko-

11 SRPSKI KNJIŽEVNI GLASNIK, 1910/1., Sveska 1.

12 SRPSKI KNJIŽEVNI GLASNIK, 1910/1., Sveska 5.

13 SRPSKI KNJIŽEVNI GLASNIK, 1910/2., Sveska 8.

14 SRPSKI KNJIŽEVNI GLASNIK, 1910/2., Sveska 8.

15 SRPSKI KNJIŽEVNI GLASNIK, 1910/2., Sveska 5.

16 SRPSKI KNJIŽEVNI GLASNIK, 1910/2., Sveska 5.

dásmódot fejlesztettek ki, egy olyan lírai novumot, amely majd csak a húszas–harmincas években éri el a széles magyar és/vagy a szerb olvasói rétegeket. A legérdekesebbek viszont azok a motívumokat kidomborító apróságok, melyek felfedezéséhez csak a többszöri olvasás vezet: a természeti jelenségek irodalmi adaptációja, a város megjelenése iparvárosi monstrum vagy mezővárosi élő organizmus képében, a háborúért való középkori idilleket ecsetelő rajongás vagy a gépeket, vért, felperzselt erdőket sirató pacifizmus. Ezekért érdemes olvasni igazán. Az 1910-es év mélyfurata ebben az értelemben keresztmetszetét adja annak a folytonos irodalmi mozgásnak, amely ezen művészeti ág lételeme, pulzáló attribútuma egy poraiból megújuló örök erőnek.

IRODALOM

BRENNER, DER, 1910./1–24. Heft, <http://corpus1.aac.ac.at/brenner/>, (letöltés: 2010.01.07)
 FACKEL, DIE, 1910./11. Jahr, 296–297. Heft <http://corpus1.aac.ac.at/fackel/> (letöltés: 2010.01.15)

NYUGAT, 1910./1–24. szám, <http://nyugat.oszk.hu/>, (letöltés: 2010.01.07)

СРПСКИ КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК, 1910/1., sveska 1–12., <http://digital.nb.rs/eng/direct.php?sign=P-1010-1910-001> (letöltés: 2010.01.07)

СРПСКИ КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК, 1910/2., sveska 1–12., <http://digital.nb.rs/scc/direct.php?sign=P-1010-1910-002> (letöltés: 2010.01.14)

BJELICA, Dragiša: *Istorija srpske književnosti*, Nikšić, 2006.

CASSOU, Jean (szerk.): *A szimbolizmus enciklopédiája*, Budapest, Corvina Kiadó, 1985.

DERETIĆ, Jovan: *Kratka istorija srpske književnosti*, Beograd, BIGZ, 1990.

KASSÁK Lajos: *Az izmusok története*, Budapest, Magvető Könyvkiadó, 1972.

RICHARD, Lionel (szerk.): *Az expresszionizmus enciklopédiája*, Budapest, Corvina Kiadó, 1987.

SZEGEDY-MASZÁK Mihály (szerk.), *A magyar irodalom történetei I–III.*, Budapest: Gondolat, 2007.

Literary Trends in 1910

The study analyses literary trends of a hundred years ago as reflected in those literary journals which became the corner stones of German, Hungarian and Serbian literary traditions. The year 1910 produced anthological pieces for each of these literatures, and this as a part of a phase shift which allowed for the expression of specific literary flavours – both the otherness and the sameness. At the time when expressionism was already trying its wings in the German speaking lands, in Serbian and Hungarian literatures aesthetic modernism and Parnassian and symbolic lyric poetry were shaping the tastes. The study primarily focuses on lyric poetry, but where necessary, it also deals with other genres as well.

Keywords: lyric poetry, aesthetic modernism, Parnassian symbolism, expressionism, German, Hungarian and Serbian literature, phase shift